

۱۲- تشابه گام ماهور با گام سه گاه

گام ماهور بر اساس فواصلی که دارد و نسبتاً^(۱) فواصل طبیعی بوده و از ربع پرده‌ها در آن خبری نیست مقایسه آن را با گامهای دیگر بهتر می‌توان انجام داد ولی در مقایسه با سه گاه و فواصل ویژه گام سه گاه، بهترین تشابه گام ماهور و سه گاه در انطباق شاهد های گوشه های دلکش ماهور و زابل سه گاه (ماهور و سه گاه هم تونیک).^(۲)

به عبارتی دیگر درجات پنجم گام ماهور و سه گاه مذکور، نت شاهد گوشه های دلکش و زابل می‌باشد و به سهولت می‌توان از این طریق از هر کدام از گامهای یاد شده به دیگری وارد شد.

یکی دیگر از تشابهات و استفاده از آن، درجهٔ اول گامهای سه گاه و ماهور است و آن از طریق گوشه های مخالف سه گاه و عراق ماهور است، چرا که درجهٔ اول گام ماهور، شاهد عراق و درجهٔ اول گام سه گاه شاهد گوشهٔ مخالف است مشروط به رعایت صحیح ملودی هر کدام از گوشه ها و اجرای دقیق نتهای شاهد این گوشه ها، ورود از طریق گامی به گام دیگر (دو گام مذکور) امکان پذیر خواهد بود.

چنانچه در نمایش فواصل دو گام سه گاه و ماهور روی خطوط حامل مشخص شده سه گاه و ماهور (هم تونیک) در درجات اول - دوم - چهارم - پنجم اشتراک کلی دارند. به شکل صفحهٔ بعد نگاه کنید.

۱ - در مایه های معمولی که بقیهٔ آوازه ها زده و یا خوانده می‌شوند.

۲ - به این خاطر هم تونیک گفته شد که مایهٔ سه گاه را از نت شاهدش می‌شناسیم و ماهور را از نت شروع گام و غلط است اگر گفته شود ماهور و سه گاه هم مایه. «ن»

به شکل با دقت نگاه کنید:

(گام ماهور Sol)

(گام سه گاه Si)

۱۳- تشابه گام همایون با گام چهارگاه

در تشابه دو گام شور و همایون دریافتیم که تنها اختلافی که از نظر فاصله در این دو گام وجود دارد، اختلاف در درجه سوم است.

اینک به دومین تشابه گامی که همایون یا گام چهارگاه دارد می پردازیم. اگر دو دستگاه همایون و چهارگاه را از یک نت، گام ببندیم به خوبی در می یابیم که در اکثر درجات گام اشتراک وجود دارد.

درجات اشتراکی دو گام هم مایه همایون و چهارگاه عبارتند از:

درجات اول - دوم - سوم - چهارم - پنجم.

بنابراین در صورتیکه بخواهیم از یکی از گامهای فوق الذکر به دیگری ورود کنیم از هر کدام از درجات مذکور امکان خواهد بود. البته این نکته را نیز باید مد نظر قرار داد که هر یک از درجات گامهای فوق الذکر در واقع نت شاهد گوشه ای از گوشه های تشکیل دهنده دو دستگاه است و از طریق ملودی گوشه های منطبق با درجات نامبرده شده این کار به سهولت انجام پذیر خواهد بود.

حال جهت روشن تر شدن تشابهات دو گام مقایسه را از طریق نمایش فواصل دو گام روی خطوط حامل بررسی می‌نماییم.

(گام همایون Lap)

(گام چهارگاه Sol)

چنانچه از نمایش دو گام مشهود است درجات اول - سوم - چهارم از گام چهارگاه به ترتیب نت شاهد درآمد چهارگاه و گوشه‌های زابل - مویه هستند و از طرفی درجات دوم - چهارم - پنجم گام همایون به ترتیب محل شاهد درآمد همایون و گوشه‌های چکاوک و بیداد است. در میان این تشابه‌ها بارزترین آنها در درجه چهارم گام محل تمرکز دو گوشه چکاوک (همایون) و مویه (چهارگاه) می‌باشد و یکی از کلیدهای ورود و خروج از هر کدام از دو دستگاه از طریق اتکا به نت شاهد آنها (درجه چهارم گام) و ملودی گوشه‌های ذکر شده می‌باشد. نکته دیگر جهت امر مرکب‌خوانی (در مورد دو گام ذکر شده) از طریق تبدیل نمودن ملودی گوشه شوشتری منصوری (چهارگاه) به شوشتری (همایون) انجام می‌شود.^(۱)

۱ - این کار به وسیله بالا بردن درجه ششم گام همایون به مقدار نیم پرده (بکار شدن نت می) و پایین آوردن درجه پنجم گام به مقدار ربع پرده (کرن شدن ری) انجام می‌گیرد.

همچنین سؤمین کلید ورود و خروج از دو گام مذکور اتکا بر ملودی گوشه‌های موالیان در همایون و حُزان در (چهارگاه و همایون) است.^(۱)

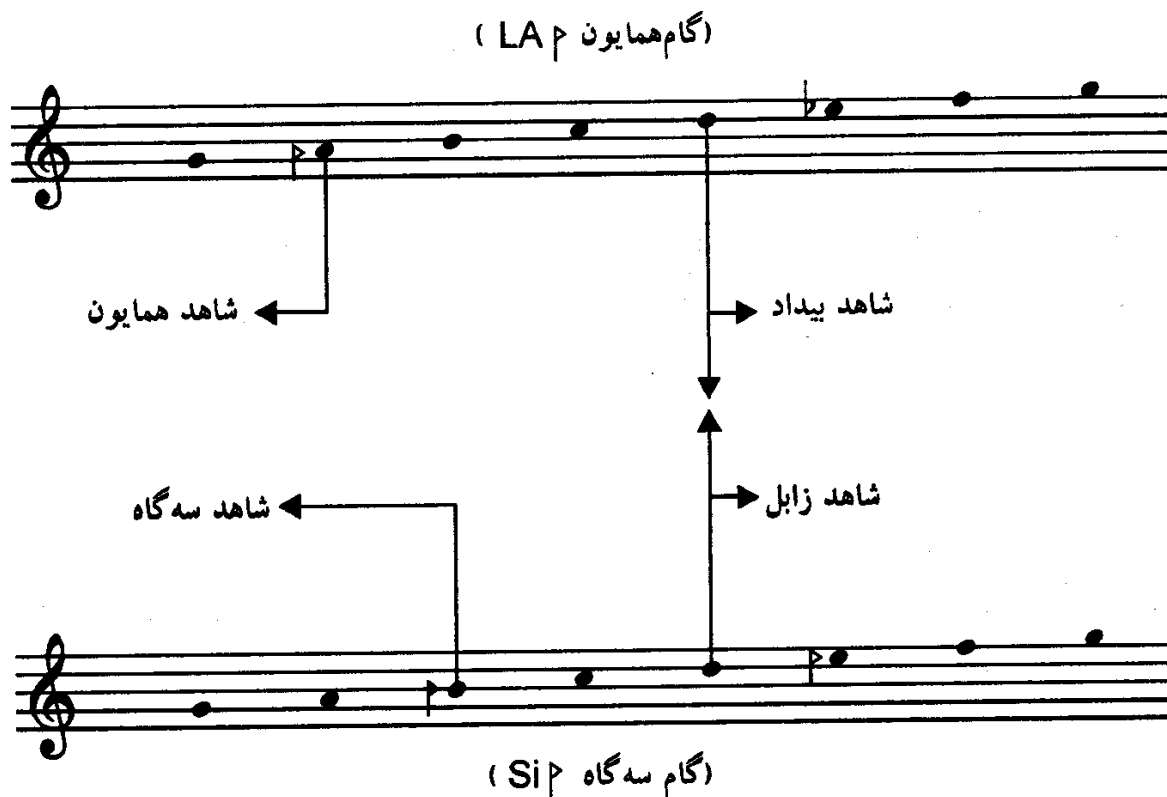
۱۴- تشابه گام همایون با گام سه‌گاه

همایون و سه‌گاه^(۲) دو دستگاهی هستند که از لحاظ گام در درجات اوّل - چهارم - پنجم - هفتم - هشتم با هم اشتراک فاصله دارند و (منطبق هستند) اما باید توجه داشت که نت‌های شاهد گوشه‌های معمول و مرسوم دو دستگاه روی همه درجات گام نبوده و در سه‌گاه روی درجات اوّل - سؤم - پنجم و ششم و در همایون روی درجات اوّل - دوّم - چهارم - پنجم واقع شده‌اند و از طرفی انطباق دو شاهد زابل در سه‌گاه و بیداد در همایون که هر دو روی درجه پنجم گام خود جای دارند، کلید محکمی جهت ورود از گامی به گام دیگر می‌تواند باشد.

۱ - استفاده از این دو کلید با توجه به ملودهای مورد نظر نگارنده می‌باشد و تا آنجا که با تحقیق برای نگارنده روشن شده است گوشه حُزان با ساختاری که در ذهن نگارنده است و مورد استفاده قرار می‌گیرد از نواخته‌ها و روایات استاد جلیل شهناز است و گوشه موالیان با ملودی مورد نظر در ردیف میرزا عبدالله ثبت شده است. طبیعتاً خواننده با آگاهی به ملودی‌های مورد نظر و تسلط بر آنها می‌تواند این دو کلید را مورد استفاده قرار دهد.

۲ - این مسئله حائز اهمیت است که سه‌گاه با هر کدام از دستگاهها مقایسه شود باید محور مقایسه بر (هم تونیک) بودن سه‌گاه با سایر دستگاهها باشد چرا که سه‌گاه را به نت شاهد روی درجه سؤم و سایر دستگاهها بر اساس نت تونیک گام شناسایی مایه می‌شوند. چنانچه در همین بخش هم همایون و سه‌گاه (هم تونیک) مدرک مقایسه است. «ن»

جهت روشن تر شدن توضیحات صفحه قبل به نمودار ترسیمی فواصل دوگام مذبور روی خطوط حامل دقت کنید:

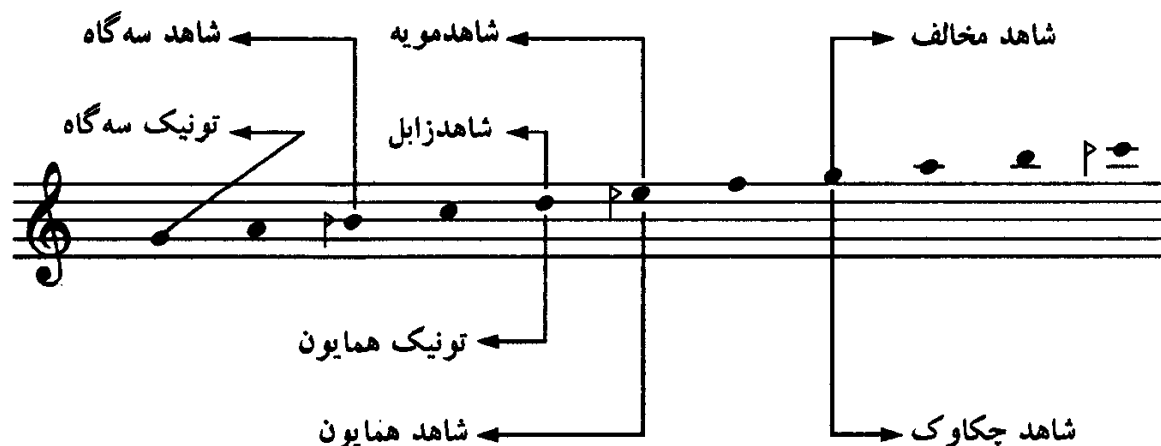

نکته‌ایی که نباید از نظر دور داشت این است که در مسئله از گامی به گام دیگر رفتن، می‌توان هر کدام از درجات گام را محور قرارداد. اما آن درجه‌ایی از گام مورد نظر ماست که نهایتاً در فرود باعث هم تونیک شدن دو گام مختلف شود.

چنانچه طریقه‌ایی از اصول مرکب‌خوانی در تعویض گام سه گاه به همایون و بالعکس انجام می‌گیرد و بسیار زیبا و جذب و جفت می‌باشد آن است که همایون و سه گاهی که محور اصلی انطباقشان نت‌های شاهد گوشه‌های مخالف (سه گاه) و چکاوک (همایون) می‌باشد. طبعاً نت شاهد مویه سه گاه مذکور منطبق با شاهد درآمد همایون و نت شاهد گوشه زابل منطبق با تونیک همایون می‌شود.

مثلاً اگر سه گاهی با مایه سی‌کرن شروع شود، با تفاسیر گفته شده مایه‌ایی از همایون بدست می‌آید سه پرده بالاتر یعنی (همایون با شاهد می‌کرن).

نمودار ترسیمی، توضیحات صفحه قبل را بهتر نشان میدهد:

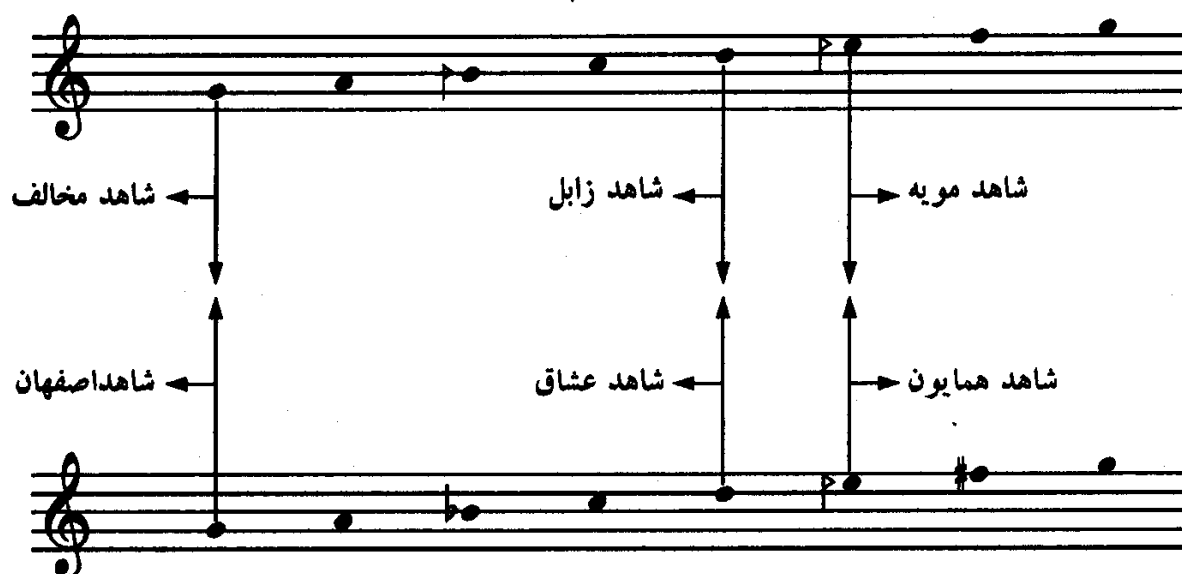

۱۵- تشابه گام سه گاه با گام آواز بیات اصفهان

گام دستگاه سه گاه با گام آواز بیات اصفهان در صورتیکه از یک نت شروع شوند اشتراک‌ها و انطباق‌های درجات اول - دوم - چهارم - پنجم - ششم - هشتم را بوجود می‌آورد و در این میان نت‌های شاهد گوشه‌های مخالف سه گاه با درآمد بیات اصفهان (درجات اول هر دو گام) گوشه‌های زابل سه گاه با عشاق بیات اصفهان (درجات پنجم هر دو گام) و همچنین گوشه‌های مویه سه گاه و نت شاهد درآمد همایون در گام بیات اصفهان (درجات ششم دوگام) می‌توانند کلیدهایی باشند جهت تعویض هر یک از دوگام به یکدیگر.

به نمودار ترسیمی دوگام و فواصل آنها روی خطوط حامل توجه نمایید.

(گام سه گاه Sip)

(گام بیات اصفهان Sol)

عموماً مرسوم و معمول است که درآمد بیات اصفهان را تبدیل به ملودی گوشه مخالف نموده و از این طریق به سه گاه می‌رسند و یا بالعکس که باید گفت یکی از طرق ورود و خروج از گامهای فوق‌الذکر است.

دو راه دیگر چنانچه در توضیحات و نمودار فواصل آمد از طریق گوشه‌های زابل و مویه (سه گاه) و عشاق و درآمد همایون است. به عبارتی تبدیل ملودی زابل به عشاق و یا تبدیل مویه به همایون گام‌ها را تغییر می‌دهد.

۱۶- تشابه گام سه گاه با گام چهارگاه

سه گاه و چهارگاه علیرغم تشابه ملودیک ظاهری بسیار نزدیک و اشتراک گوشه‌های مختلف قابل اجرا در هر دو گام، در مقایسه دو گام دارای تفاوتی می‌باشند که ذیلاً شرح داده می‌شود:

اولاً: مایه چهارگاه مانند سایر گامها و دستگاهها به نت آغازین گام (تونیک) شناسایی می‌گردد ولی در سه گاه مایه را با نت شاهد (سومین درجه گام) می‌شناسیم.

دوماً: درست است که سه گاه و چهارگاه شباهت ملودیک دارند ولی با کمی دقت بخوبی آشکار است که ملودیهای نشاندنده چهارگاه حالاتی تحرک‌آمیز و قلندر دارند، در صورتیکه در سه گاه نوعی لابه و سوز وجود دارد که اختصاص بخودش دارد.

سوماً: گوشه‌های اشتراکی در دو گام همانند (زابل - مویه - مخالف - مغلوب) مکانهای مختلفی را اشغال نموده‌اند. به عبارتی دیگر درجاتی از گام سه گاه که گوشه‌های فوق‌الذکر روی آن جای گرفته در گام چهارگاه متفاوت است. مثلاً محل نت شاهد گوشه زابل در سه گاه (درجه پنجم گام) در چهارگاه (درجه سوم) گوشه مویه در سه گاه (درجه ششم) در چهارگاه (درجه چهارم) و گوشه مخالف در سه گاه (درجه اول یا هشتم) در چهارگاه (درجه ششم) می‌باشد. اما در ضمن این تفاوتی مهم، تشابهاتی نیز وجود دارند و در صورتی که دو گام فوق‌الذکر از یک نت بسته شوند در درجات اول - چهارم - پنجم - هشتم اشتراک دارند. یعنی درجات آنها بر یکدیگر منطبق می‌شود. با توجه و آگاهی محل اسکان شاهد گوشه‌های مختلف تشکیل دهنده دو دستگاه می‌توان از این انطباقها و تشابهات جهت ورود و خروج دو گام مذکور استفاده‌هایی نمود.

با دقت در نمودار ترسیمی دو گام روی خطوط حامل منظور از توضیحات صفحه قبل

با دقت در نمودار ترسیمی دوگام روی خطوط حامل منظور از توضیحات صفحه قبل بهتر روشن می شود.

(گام سه گاه Si)

(گام چهارگاه Sol)

چنانچه از ظاهر نمودار فوق و طرز قرارگرفتن فواصل دو گام مشهود است، بهترین راه برای ورود از گام چهارگاه به سه گاه (سه گاه و چهارگاه هم تونیک) یا چهارگاهی که از لحاظ تونیک با مخالف سه گاه یکی باشد، آن است که از طریق گوشه مویه سه گاه و مخالف چهارگاه با تبدیل ملودی های دودستگاه به یکدیگر ورود و خروج را انجام دهیم.^(۱)

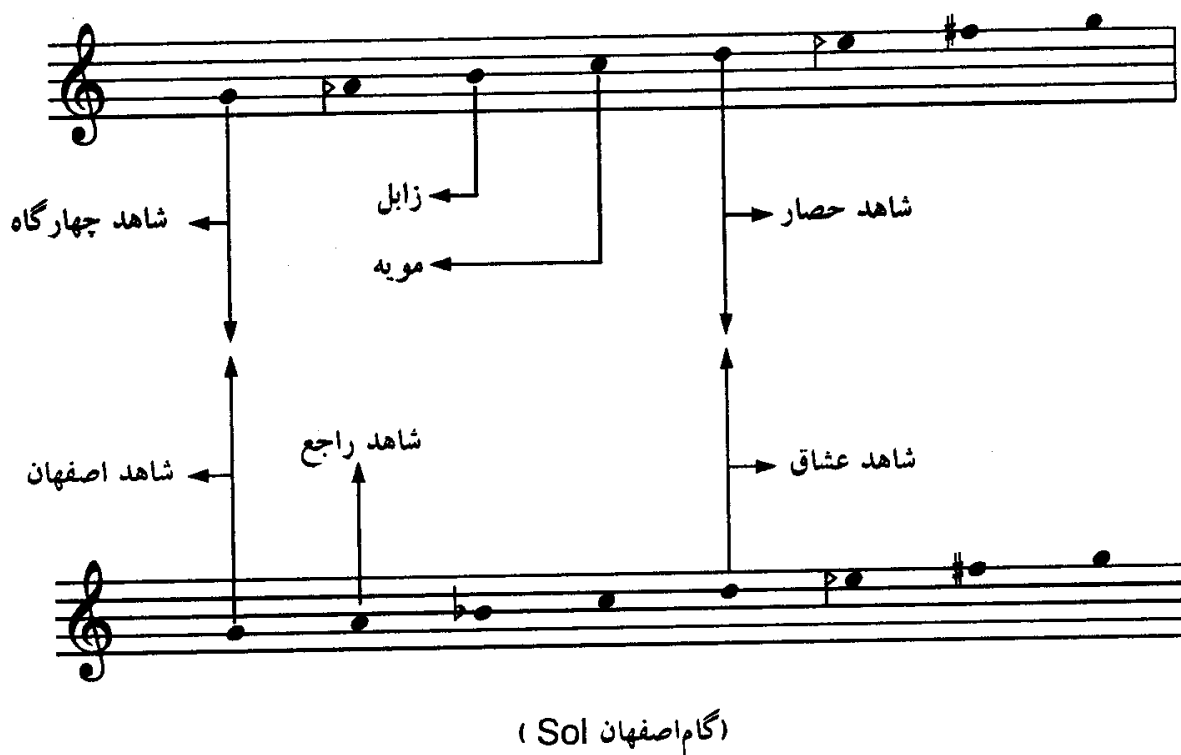
نکته بسیار مهم اینکه فواصل تشکیل دهنده گام سه گاه و چهارگاه کاملاً متفاوت است و تشابه ملودیک ظاهری آن دو نباید باعث شود تا خوانندگان و نوازندگان دو گام را مانند هم مفروض دارند و فقط فرودها را فرق بگذارند.

۱ - البته این نکته را نباید از نظر دورداشت که اکثراً در هنگام خوانندگی، سه گاه را از هر مایه شروع کرده باشند براحتی در فرودها تبدیل به ملودی درآمد چهارگاه می نمایند و یا بالعکس ولی در عمل و از نقطه نظر تنوریک صحیح نیست. و این مسئله بیشتر در مواقعی که ساز همراه وجود ندارد اتفاق می افتد. «ن»

۱۷- تشابه گام دستگاه چهارگاه با گام آواز بیات اصفهان

گام دستگاه چهارگاه با گام آواز بیات اصفهان در صورتیکه هم تونیک باشند اشتراک و انطباق درجات اول - چهارم - پنجم - ششم را دارند. و در این میان تمرکز دو گوشه عشاق در بیات اصفهان و گوشه حصار در چهارگاه که هر دو روی درجه پنجم گام خودشان واقع هستند، کلیدی محسوب می‌شوند برای ورود و خروج برای دو گام فوق‌الذکر. (۱)

به نمودار توجه کنید:

۱ - البته کلید دیگری نیز برای تعویض دو گام وجود دارد و آن اینکه: از طریق درجه ششم هر دو گام (یعنی شاهد مخالف چهارگاه و شاهد درآمد همایون) عمل تبدیل گام را انجام دهیم به عبارتی دیگر از تشابه ملودیک گوشه مخالف و درآمد همایون استفاده شود و این عمل در بین آوازخوانهای مرکب‌خوان رواج بیشتر دارد. «ن»